

А. О. Маслов

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ
СИНДИКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
в кінці XIX – на початку XX ст.**

У статті розглядаються деякі питання реалізації однієї з основних тенденцій розвитку світової та вітчизняної економіки на рубежі XIX–XX ст. — виникнення монополій та монополістичної конкуренції. Розкривається процес утворення синдикатів як однієї з форм монополістичної угоди картельного типу. Досліджується діяльність як ранніх монополістичних об'єднань 80-х років XIX ст., так і синдикатів початку XX ст. Характеризуються відмінності вітчизняних синдикатів від синдикатів інших країн.

Важливе місце в системі ринкових відносин кінця XIX – початку XX ст. займали синдикати – спеціалізовані організації оптової торгівлі та заготівлі, одна з форм монополістичної угоди картельного типу. В зв'язку з цим дослідження процесу монополізування через синдикування промисловості України кінця XIX – початку XX ст. за умов сучасного переходу до ринкової економіки, що здійснюється, забезпечення конкурентного середовища і антимонопольного державного регулювання є цілком актуальним.

Аналіз історіографії теми свідчить про те, що остання як предмет спеціального вивчення у сучасній історико-економічній літературі майже не розроблялася, а була складовою частиною досліджень з проблем монополізації і управління промисловістю країни. І до цього часу немає жодної праці, яка комплексно і повною мірою висвітлювала б основні проблеми даного явища в межах зазначеного періоду.

Основними завданнями цієї статті є: дослідження особливостей виникнення монополій та монополістичної конкуренції в Україні; з'ясувати роль синдикатських організацій в економічному житті країни, позитивні і негативні наслідки їх діяльності; розкрити характер еволюції синдикування на різних історичних етапах, особливості протікання цих процесів в аспектах галузевої структури, національних особливостей тощо.

Наприкінці XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила Україна, завершувався промисловий переворот, в результаті якого сформувалася велика машинна (фабрично-заводська) індустрія. Зумовлені ним технічні зрушення були настільки значними, що вони суттєво змінили характер продуктивних сил капіталістичного суспільства. Це знайшло свій

© А. О. Маслов, 2005

прояв у тому, що сталися радикальні перетворення в енергетичній базі виробництва (витіснення пари електрикою, винайдення двигуна внутрішнього згоряння), новітні відкриття в галузі виробництва хімічної продукції, докорінні зміни у техніці і технології, металургії, металообробки, машинобудування тощо.

На рубежі XIX–XX ст. у світовій економіці виникли нові тенденції розвитку, а саме: сталися суттєві зміни галузевої структури машинної індустрії, набули поширення акціонерні товариства, посилювалися концентрація виробництва та капіталу, що закономірно обумовило виникнення монополій та монополістичної конкуренції. Процеси монополізації виробництва та сфери обігу посилено розвивалися також і в народному господарстві України.

Важливе місце в системі ринкових відносин кінця XIX – початку XX ст. (поряд з банками, товарними біржами та ярмарками) займали спеціалізовані організації оптової торгівлі та заготівлі – синдикати. Синдикат – одна з форм монополістичних угод картельного типу, що ставить за мету ліквідацію конкуренції між її учасниками в галузі збуту та закупівлі сировини шляхом встановлення контролю над ринком (головним чином однорідної масової продукції) для одержання монопольного прибутку. В синдикаті (на відміну від картелю) реалізація товарів усіх його членів, як і закупівлі сировини, здійснюються через єдиний орган – торговельну контору.

Промислові та торговельні синдикати виникали не відразу і являли собою вияв тенденції, що спостерігалася в суспільстві та проявлялася в концентрації капіталу в дедалі більш широкій і планомірній організації насамперед розрізнених підприємств. Спочатку синдикати з'явилися у сфері великої торгівлі (синдикат аугсбургських торговців), потім – у виробництві (наприкінці XVIII ст. – в Англії), у добувній промисловості (синдикат вуглепромисловців). Більш-менш помітним явищем промислові й торговельні синдикати стають лише в XIX ст.: в Англії та Франції – з першої його половини (у кам'яновугільній, машинобудівній і хімічній промисловості); у решти країн континентальної Європи та Північної Америки – з другої половини XIX ст.

Рішучий поштовх розвитку синдикатів надала криза 1873 р., яка стала для середньої Європи кульмінаційним пунктом неврегульованого капіталістичного виробництва. На початок 90-х років у Західній Європі та Північній Америці всі головні галузі господарства були синдикувані.

Серед причин, що зумовили виникнення і розвиток синдикатів у промисловості й торгівлі, можна виділити такі: а) загострення капіталістичної конкуренції (унаслідок установавання свободи промислів, розвитку шляхів і засобів сполучення, концентрації виробництва тощо), яка призводила до збиткового зниження цін і криз; б) необхідність боротьби проти зростаючого робітничого руху.

Монополістичним організаціям типу синдикатів у нашій країні передували більш ранні об'єднання з чітко вираженими монополістичними ознаками. Для них характерними були намагання контролювати ринок, монополізувати збут, підвищувати ціни, організовувати «товарний голод» шляхом таємних угод великих капіталістів з метою одержання максимального прибутку. Ранні монополістичні організації існували тривалий час, хоч були нестійкими і в період промислового піднесення 90-х років розпалися. У Російській імперії першим синдикатом, що привернув до себе увагу, була змова сибірських торговців напоями з метою штучного підвищення цін на горілку. Цей випадок закінчився судовою справою [14, с. 20].

На початку 80-х років XIX ст. почали виникати монополістичні об'єднання типу синдикатів, насамперед у металообробній промисловості, зокрема, півдня Російської імперії (тобто також і в Україні). Ранні монополістичні об'єднання з'являлися насамперед у галузях, пов'язаних із залізничним виробництвом (виготовленням рейок тощо). Так, у 1882 р. було створено «Союз рейкових фабрикантів», у 1884 р. – «Союз мостобудівних заводів» і «Союз рейкових скріплень», у 1886 р. – «Союз цвяхових та дротяних заводів». Керівну роль у всіх цих об'єднаннях відіграла група великих металургійних заводів — таких, як Брянський, Путіловський, Варшавський, Дніпровський. Існували синдикати також у металообробній промисловості: у 90-х роках виник вагонобудівний синдикат; у 1895 р. засновано Російське паровозобудівне і механічне товариство, а на його основі у 1899 р. – синдикат з метою «рівномірного розподілу замовлень паровозів між паровозобудівними заводами» [4, с. 364-365]. Було синдиковано паперове, велике винокурне, цементне та міткальне виробництва.

Синдикати у той час виникали, так би мовити, нелегально й існували як прості акціонерні товариства, контори для продажу тощо. Законодавство забороняло так звані зговори промисловців і торговців [4, с. 373] (хоча царизм фактично всіляко підтримував свободу такої підприємницької діяльності).

Синдикування промисловості в Російській імперії, і в тому числі в Україні, порівняно з аналогічним рухом в інших країнах, мало дві суттєві відмінності. По-перше, синдикати у нас розвивалися не стільки під тиском економічної необхідності (тобто загострення конкуренції), скільки під охороною митного протекціонізму та інших заходів державного сприяння. У результаті їх завдання в основному не йшли далі встановлення високих цін і боротьби проти вимог робітників. Уряд, затверджуючи статuti цих акціонерних товариств, майже завжди знав про їх синдикатний характер. По-друге, синдикування пов'язувалося з питаннями про торговельне посередництво, яке в Російській імперії коштувало дуже дорого. На противагу країнам Заходу, торговельний прибуток тут був вищий за виробничий. Наприклад, якщо дивіденди акціонерних машинобудівних і

механічних підприємств, за офіційними звітами 1906-1908 рр., становили 2-2,7%, то дивіденди торговельних підприємств за цими ж звітами дорівнювали 6-7,9% [5, с. 276]. Таким чином, утворення синдикатів відкривало для промисловості спосіб звільнитися від високих посередницьких торговельних видатків, або, точніше, привласнювати собі високі торговельні прибутки через безпосереднє монопольне оволодіння ринком.

Криза 1900 р. у Західній Європі відіграла роль поворотного пункту в історії монополій. Заставши, поряд з гігантськими (так званими «комбінованими») підприємствами, ще багато дрібних «некомбінованих» підприємств з відносно застарілою технікою, криза здійснила різкий їх відбір: розорила слабкіших і привела до подальшої концентрації більш сильних і утворення на їх основі монополій. Цим шляхом пішов і вітчизняний капіталізм: після кризи 1900–1903 рр. він увійшов у період посиленої концентрації промисловості й утворення монополій.

Уже в 1901–1903 рр., як тільки було ліквідовано безпосередню гостроту кризи, ідею синдикування промисловості починають жваво обговорювати в керівних промислових колах Росії та України. У ній буржуазія вбачала засіб виходу з кризи і запобігання майбутнім труднощам. Ця ідея починає постійно висуватися в промовах на з'їздах промисловців, у спеціальній пресі, у доповідних записках урядові. Сам уряд офіційно заявив, що він «не чинив би перешкод», якби промисловість «визнала за корисне в об'єднанні зусиль шукати виходу з існуючого ускладнення». Таким чином, було дано негласну згоду на розвиток процесу синдикування. У результаті, якщо в 70–80-х роках у Російській імперії, і в тому числі в Україні, монополій налічувалось одиниці, у 90-х – десятки, то вже на початку ХХ ст. синдикати зайняли панівне становище в усіх галузях промисловості. На початку 1909 р. у країні вже нараховувалося 140 монополій, в які об'єднувалися підприємства 45 галузей [12, с. 15].

Однією з найбільших монополій Росії був синдикат «Продамет» (він організаційно сформувався в 1902 р.). Спочатку до нього увійшло 14 металургійних заводів, більшість з яких (11) знаходилася в Україні. Найбільші з них – Південно-Російське Дніпровське товариство, Російсько-Бельгійське, Брянське і Донецько-Юр'ївське товариства, «Провіданс» та ін. До 1909 р. у синдикаті було зосереджено 60% усієї продукції російської металургії. У 1912–1913 рр. ним було реалізовано понад 85% загальноімперського виробництва металу. Синдикат повністю володів імперським збутом п'яти головних видів металевої продукції: гатункового заліза (81,3%), листового заліза (78,3%), балок і швелерів (95%), бандажів та осей (87,9%), залізничних рейок (81,1%).

Монополістичні об'єднання в Росії існували у різних формах. Більшість із них виникли спочатку у вигляді звичайних (більших чи менших) акціонерних товариств і виконували здебільшого функції синдикатів (організація збуту продукції, розподіл і боротьба за ринки

тощо). Однак вони дедалі розширювали сферу своєї діяльності та почали активно впливати не лише на ринок збуту, а й на процес виробництва продукції. Так, «Продамет» за зовнішніми ознаками мав форму синдикату, але насправді виконував функції далеко не синдикатного характеру. Крім реалізації продукції і розподілу ринків збуту, він за допомогою різних засобів активно боровся за джерела сировини, здійснював політику, спрямовану на обмеження виробництва, тощо. «Продамет» безпосередньо впливав на виробничу діяльність підприємств, які входили до його складу, диктував їм умови виробництва. За необхідності міг навіть закривати не вигідні підприємства.

Отже, по суті дане монополістичне об'єднання (як і деякі інші) за своїм характером наближалось до тресту. Більше того, напередодні й у роки першої світової війни окремі монополії дедалі більше набували характерних рис концернів. А це означало, що за організаційними ознаками вітчизняний монополістичний капітал нічим не поступався монополістичному капіталу передових західних держав. Йому були властиві різні форми монополістичних об'єднань та союзів – від найпростіших до найскладніших.

З організацією синдикату «Продамет» фактично розпочався інтенсивний процес синдикування в усіх галузях промисловості. З 1902 р. в Україні один за одним виникає ряд синдикатів. Так, у 1902 р. був утворений великий синдикат з продажу залізних труб – «Трубопродаж», у 1903 р. – синдикат «Цвях» (у 1909 р. його було замінено на синдикат «Дріт»), 1907–1908 рр. – синдикати «Продаруд» та «Продвагон», які зосередили в своїх руках понад 80-90% виробництва і збуту відповідної продукції [1, с. 80]. У зв'язку з цим слід зазначити, що більшість провідних синдикатних об'єднань Росії концентрувалася в Україні, деякі з них виникали з ініціативи української буржуазії.

Важливим явищем у синдикуванні промисловості країни стала організація в 1904 р. синдикату «Продвугілля», який в основному об'єднував видобуток і продаж кам'яного вугілля Донбасу. Це був один з найбільших синдикатів в імперії. До нього входило 18 великих акціонерних вугільних товариств, підприємства яких зосереджували майже 75% усього видобутку вугілля в Донбасі [2, с. 266].

У 1907 р. було створено синдикат заводів сільськогосподарських знарядь і машин, що об'єднував відповідні підприємства, розміщені в Україні. (Через деякий час він тимчасово, з певних причин, припинив свою діяльність, а у 1913 р. розпочав її знову). Синдикат об'єднав 18 найбільших підприємств галузі та зосередив 73% загального виробництва сівалок і 72% – інших сільськогосподарських знарядь. Ціни на всі сільгоспмашини та знаряддя відразу ж значно зросли.

Синдикування виробництва охопило також основні галузі легкої та харчової промисловості. Найбільшим у харчовій індустрії став заснований ще 1887 р. у Києві, з ініціативи українських підприємців, синдикат

цукрозаводчиків «Цукор». Уже на початку своєї діяльності він об'єднавав 171 завод (із 219 діючих) і понад 90% усього виробництва галузі [1, с. 115]. У 1892–1893 рр. синдикат об'єднавав 203 цукрових заводи, або 92% усіх цукрових підприємств країни [11, с. 163]. Це об'єднання цукрозаводчиків увійшло в історію як одна з перших і найбільших промислових монополій не лише України, а й усієї Російської імперії. Згодом синдикат став однією з перших у світі державно-монополістичних організацій.

В Україні на початку ХХ ст., крім перелічених, діяли такі великі об'єднання, як «Продпаровоз», рейкове і тютюнове. Синдикати охопили своєю діяльністю й інші галузі народного господарства. Так, власники цегельних заводів перебували у згоді щодо розподілу між собою міського ринку. Клеєварний завод акціонерного товариства хімічних виробів уклав угоду щодо розподілу ринків збуту з такими ж заводами в Польщі, Ростові, Таганрозі. Синдикатами були охоплені одеські, херсонські та миколаївські млини. Шість одеських солеварень входили до синдикату солепромисловців Одеси і Кримського півострова. Велася підготовка до створення синдикату одеських консервних заводів (їх в Одесі налічувалося десять).

Процес синдикування охопив не лише промисловість, а й сільське господарство. Ще в 90-х роках ХІХ ст. починають діяти сільськогосподарські синдикати. У 1892 р. було створено Київський землеробський союз, до якого входили землевласники, орендарі та управителі Київської, Подільської, Волинської та Бессарабської губерній.

Таким чином, у синдикати об'єднувалися не тільки великі, а й порівняно дрібні підприємства багатьох галузей народного господарства. Напередодні першої світової війни в Україні, як і в усій Російській імперії, не було вже жодної важливої галузі промисловості, в якій виробництво так чи інакше не було б монополізоване. Поряд із синдикатами існували також картельні угоди, які створювалися на певний термін і не мали єдиних органів управління. На початок 1913 р. по всій Росії налічувалось уже 82 синдикати та інших угод синдикатного типу, а напередодні війни діяло 150-200 торгово-промислових синдикатних і картельних угод. Вони охоплювали до 70% вироблюваної промислової продукції [13, с. 110, 328]. При цьому всі синдикати в Україні з самого початку їх виникнення мали не регіональне, а загальноімперське значення.

Разом з тим синдикати початку ХХ ст. відкрито своєї суті не виявляли. Усі вони виникли як звичайні акціонерні торговельні товариства, під виглядом «комісійних угод» з продажу виробів та ін. Насправді ж вони являли собою суто монополістичні організації, що тримали у своїх руках усе виробництво і диктували всі умови реалізації найважливіших для народного господарства промислових виробів. Монополістичний характер таких «контор з продажу» був загальновідомий, але в офіційних статутах і звітах він приховувався.

У зв'язку з цим зовнішня історія монополій майже нічого не давала для розуміння їхньої внутрішньої суті, їх структури, внутрішніх взаємовідносин тощо. Зміст внутрішньої політики, яку здійснювали монополістичні організації, був дуже далекий від офіційних (статутних і легальних) форм, що виставлялися для стороннього спостерігача і навіть для офіційного контролю. Уся внутрішня робота монополій являла собою найсуворішу «комерційну таємницю», недоступну для непосвячених, і була відома лише найближчим керівникам і учасникам угод. Офіційні звіти і різноманітні публікації не виявляли цієї внутрішньої таємної діяльності. Випадкові «відкриття», які іноді з'являлися, висвітлювали дане питання недостатньо (тим більше, що вони переважно виходили від тих же зацікавлених осіб). Навіть коли справа доходила до суду (відомий судовий процес проти «Продвугілля»), внутрішнє життя монополій до кінця не розкривалося.

Коли під час Жовтневої революції всі ці таємниці закритих монополістичних господарських організацій могли бути нарешті виявлені та розкриті, то з'ясувалося, що в багатьох керівних центральних організаціях промисловості (Рада З'їздів представників промисловості, Дорадча контора залізозаводчиків, Рада З'їздів гірничопромисловців, правління основних трестів «Продамет», «Продвугілля», «Продаруд» та ін.) вся документація, діловодство, договори тощо зникли і до центральних державних архівів не потрапили. Ця обставина надзвичайно ускладнює і часом унеможлиблює документальне вивчення господарської діяльності зазначених організацій у дореволюційний період.

Практика синдикування промисловості, поряд із позитивними, мала й негативні наслідки. Так, хижацька політика синдикатів, забезпечуючи монополістам величезні прибутки, гальмувала розвиток продуктивних сил, підтримувала в країні «голод» на вугілля, цукор тощо. Синдикат, подібно іншим капіталістичним монополіям, використовувався підприємцями для наступу на робітничий клас (зменшення зарплати, організації локаутів і т. д.).

Після Жовтневої революції передбачалося не лише зберегти наявні синдикати, а й провести примусове синдикування підприємств як форми концентрації промисловості з метою підготовки виробництва до наступного переходу в суспільну власність. Синдикати за даних обставин розглядалися як форма, що полегшувала контроль над капіталістами та використання останніх для відбудови і розвитку економіки країни.

До ідеї примусового синдикування промисловці почали придивлятися ще напередодні жовтневих подій, розраховуючи використати її для подальшої монополізації промисловості та для звільнення від робітничого контролю на місцях. Організація ж робітничого контролю після революції вимагала насамперед оформлення розпорошеної, стихійної конфіскації в націоналізацію і в той же час не лише збереження облікового

апарату капіталізму (банки, синдикати), а й доведення його до найвищої досконалості.

У 1918 р. більшовики не ставили питання про те, в якому співвідношенні буде знаходитися економіка до ринку, до торгівлі, а, отже, і не передбачалося наділення синдикатів торговельними функціями. Тому в документах партійних і радянських органів і в господарській практиці того часу націоналізація завжди пов'язувалася з примусовим синдикуванням, тобто з об'єднанням підприємств у союзи під контролем держави. Примусовість синдикування стала «незрозумілою» і «неприйнятною» для капіталістів і їх теоретиків саме з того моменту, коли вона отримала суспільно необхідний напрямок і стала спрямованою проти них.

Опір капіталістів та громадянська війна, яка незабаром почалася, зняли питання про синдикування з порядку денного. У результаті натуралізації господарських відносин у період «воєнного комунізму» торгівля фактично перестала існувати як галузь народного господарства. Були порушені міжрайонні господарські зв'язки, розпався державний оптовий апарат. Зрозуміло, що за таких обставин існування організацій синдикатного типу виявилось неможливим.

27(14) листопада 1917 р. ВЦВК ухвалив «Положение о рабочем контроле» [10, с. 25-27]. Робітничий контроль у своєму розвитку безпосередньо підводив до націоналізації підприємств. Усі об'єднання синдикатів було ліквідовано в ході націоналізації промисловості та банків у 1917-1918 рр. Так, постановою ВРНГ РРФСР від 22 січня 1918 р. синдикати «Продамет» і «Продвугілля» були націоналізовані та переведені у державні установи з регулювання металургійної та паливної промисловості [4, с. 29]. Декрет РНК про загальну націоналізацію великої промисловості, який було прийнято 28 червня 1918 р. [9, с. 95-101], прискорив та завершив націоналізацію промислових підприємств. За станом на 31 серпня 1918 р. кількість націоналізованих підприємств, за даними промислового перепису, перевищувала 3000. Велику промисловість було націоналізовано повністю [6, с. 36].

Тимчасове відродження синдикатів відбулося за часів непу. У системі непівської економіки синдикати являли собою тип господарської організації, яка об'єднала групи промислових трестів для оптового збуту їх продукції і планування торговельних операцій. Однак, у міру згортання непу, і ці синдикати були ліквідовані.

Таким чином, виконане дослідження дає можливість зробити наступні висновки. Процес синдикування в межах загальноросійського господарства охопив як промисловість, так і сільське господарство України; перші монополістичні об'єднання синдикатського типу тут почали виникати з 80-х років XIX ст. Синдикатський рух в Російській імперії, і в тому числі в Україні, порівняно з аналогічними процесами в інших країнах, мав суттєві відмінності: хоча функціонування монополістичних (зокрема, синдикатських) об'єднань офіційно не

дозволялося, уряд, знаючи про існування останніх, сприяв їх діяльності, так би мовити, негласно, що мало далеко не однозначні наслідки. Більшість провідних синдикатських об'єднань Російської імперії зосереджувалися в Україні, деякі з них виникали з ініціативи української буржуазії тощо.

Всебічне і глибоке вивчення історичного досвіду синдикування української промисловості на рубежі XIX–XX ст. має важливе насамперед науково-пізнавальне значення. Разом з тим воно не позбавлено й певного практичного сенсу для сучасної України в зв'язку з ринковим реформуванням її національної економіки.

В статье рассматриваются некоторые вопросы реализации одной из основных тенденций развития мировой и отечественной экономики на рубеже XIX–XX вв. — возникновения монополий и монополистической конкуренции. Раскрывается процесс образования синдикатов как одной из форм монополистического соглашения картельного типа. Исследуется деятельность как ранних монополистических объединений 80-х годов XIX в., так и синдикатов начала XX в. Характеризуются отличия отечественных синдикатов от синдикатов других стран.

1. *Гефтер М. Я.* Царизм и монополистический капитализм в металлургии юга России до первой мировой войны: К вопросу о подчинении государственного аппарата царизма монополиям // Ист. записки. — Т. 43. — М. : Изд-во АН СССР, 1953. — С. 70-130.
2. *Голобуцький В. О.* Економічна історія Української РСР: Дожовтн. період. — К. : Вищ. шк., 1970. — 298 с.
3. *Дерев'янкін Т. І.* Монополістичні об'єднання в дореволюційній Росії // Укр. Рад. енциклопедія. — Т. 7. — 2-е вид. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1982. — С. 110.
4. *Історія народного господарства Української РСР.* У 3 т., 4 кн. — Т. 1 / Т. І. Дерев'янкін, В. О. Голобуцький, І. Г. Рознер [та ін.] / Редколегія тому: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1983. — 464 с.
5. *Лященко П. І.* Історія народного господарства СРСР : [Навч. посібн. для екон. та інж.-екон. вузів і фак-тів]. — Т. 2 : Капіталізм / Пер. з 2-го рос. вид. — К. : Політвидав УРСР, 1952. — 690 с.
6. *Лященко П. І.* История народного хозяйства СССР : [Учеб. пособие для экон. вузов и фак-тов]. — Т. 3 : Социализм. — М. : Госполитиздат, 1956. — 644 с.
7. *Маслов А. О.* Деякі питання синдикування української промисловості в період непу // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 28 / Редколегія : Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1995. — С. 38-44.
8. *Маслов А. О.* Еволюція торговельного посередництва синдикатів в Україні в період непу // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 31-32 / Редколегія : Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — Київ, 2000. — С. 80-88.
9. *О национализации крупных предприятий по горной, металлургической и металлообрабатывающей, текстильной, электротехнической, лесопильной и деревообделочной, табачной, стекольной и керамической, кожевенной, цементной и прочим отраслям промышленности, паровых мельниц, предприятий по местному благоустройству и предприятий в области железнодорожного транспорта : Декрет СНК РСФСР, 28 июня 1918 г. // СУ РСФСР. — 1918. — № 47. — Ст. 559.*

10. *Положение о рабочем контроле* (Принято ВЦИК Советов раб. и солдат. деп. 14 нояб. 1917 г.) // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. — Т. 1. 1917-1928. — М. : Политиздат, 1967. — С. 25-27.
11. *Синдикат* цукрозаводчиків // Укр. Рад. енциклопедія. — Т. 10. — 2-е вид. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1983. — С. 163.
12. *Труды* Вольного экономического общества. — № 1 (Т. 1, кн. 1). — С.-Петербург, 1911. — 192 с.
13. *Хромов П. А.* Экономическое развитие России в XIX-XX веках. 1800-1917. — М. : Госполитиздат, 1950. — 552 с.
14. *Энциклопедический словарь.* — Т. XXX. — Полутом 59 / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — С.-Петербург, 1900. (Статья : *Кириллов Л.* Синдикаты. — С. 8-22).

О. В. Ходченко

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(друга половина XIX – початок XX ст.)**

У статті автором продовжується розробка теми. Досліджуються основні етапи урядової політики у сфері кредиту в пореформений період. Висвітлюється роль держави в подальшій розбудові кредитної системи та ін.

Становлення та розвиток банківської справи в дореформений період у Російській імперії проходили надзвичайно складно та своєрідно. На відміну від європейських країн, де приватний капітал зайняв у кредитній сфері провідне місце вже на ранньому етапі її формування, у Росії організацією цього сектора економіки займалася держава. «Монопольна система державних банків з яскраво вираженою кріпосницькою спрямованістю, – зазначав І. Ф. Гіндін, – не має паралелі в історії інших країн і являє собою не меншу, ніж кріпосницька мануфактура, своєрідність Росії» [9, с. 461].

Перші узагальнюючі розробки з питань подальшого формування фінансово-кредитної системи країни побачили світ невдовзі після скасування кріпосного права і проведення у зв'язку з цим так званої викупної операції. Маються на увазі насамперед праці вчених-економістів О. Васильчикова, Л. Ходського, О. Гур'єва, П. Мігуліна та ін., в яких висвітлювалися шляхи переходу поміщиків і селян до ринкових методів господарювання. Щоправда, праці ці були нерівноцінними хоча би з огляду на те, що готувалися вони на різних стадіях здійснення викупної операції.

© О. В. Ходченко, 2005